

Gjurmime albanologjike
Folklor dhe etnologji
26-1996

SUBJEKTE MITOLOGJIKE NË RRËFIMET E MITRUSH KUTELIT

Rrustem BERISHA

Prishtinë

KUD: 891.983:389
Punim studimor

Marrë për botim më 25.XII.1996

Përmbajtja e shkurtër: Mitrush Kuteli inkuadron në vepra subjekte mitologjike apo toponime që i japin ngjyrim dhe intensitet të veçantë krijimtariisë së tij artistike. Ai i merr këto nga letërsia popullore dhe i riletarizon me prirje e përkushtim. Elementet mitologjike në tërësinë e veprës kumtojnë me rëndësi të veçantë dhe me simbolikë më të thellë e më të kuptimtë.

Në veprën letrare inkuadrohen shumë përbërës, siç janë tematika, personazhet, periudhat, ambientet ose viset, ngjarjet e ndryshme, historitë, madje edhe njësi të letërsisë popullore, figurat e religjionit, të mitologjisë etj. Përbërësit, gjithashtu, marrin dimensione me rëndësi dhe vlera të veçanta, ashtu si shquhen me rëndësi dhe vlerë të veçantë origjinaliteti dhe mënyra e qasjes në pjesën kreative të vetë autorit. Por, tek autorët që mungon prirja dhe përgatitja e njëmendët krijuese, përbërësit mund të marrin kontura parakaluese, të zbehen fare.

Vepra e Mitrush Kutelit dëshmon për të mirë; ajo e dëshmon prirjen dhe njohjen e plotë të botës që është realizuar aty.

Këtu do të vështrohet inkuadrimi i subjekteve mitologjike në rrëfimet e Kutelit. Sado që nuk është as e lehtë e as e drejtë që përbërësit, të cilët bashkëveprojnë, bashkëfunksionojnë dhe bashkëkumtojnë të studiohen veç e veç, sepse do të humbë nga secili ngjyrimi dhe, më në fund, edhe potenciali artistik i tyre, të cilin e disponojnë nën rendin e përbashkët që ua ka detyruar krijuesi. Por megjithatë, ka rëndësi të shquhen dhe të dihen efektet e secilit në tërësinë e një bote letrare, pra dhe e shpirtit e të mendjes artkrijuese të Kutelit.

Duke filluar nga dy kundërthënie të tilla, mund të pohohet se, subjektet dhe elementet e tjera të mitologjisë në rrëfimet e Mitrush Kutelit, kryesisht, inkuadrohen nëpërmes të letërsisë popullore, të trashëgimisë së përgjithshme të kulturës kombëtare, ose edhe nëpërmes të ligjërimit të asaj pjese të popullit, e cila këtu e ka rolin e autorit anonim.

Në këtë drejtim duhet të thuhet se nuk ka rrëfim të Kutelit ku nuk bëhet trupëzimi i letërsisë popullore, ku pjesërisht e ku fillim e mbarim. Dhe, në asnjë rast, ku ai i zhvillon me të njëjtin intensitet këto dy arte, riletarizimi i letërsisë popullore nuk mbetet prapa sa të mos e plotësojë atë akribinë e lexuesit, do të thotë, nuk ia merr kënaqësinë e ushqimit shpirtëror, i cili këtu kumton këndshëm, e jo vetëm këndshëm, por edhe bindshëm.

Kuteli më shumë nga dashuria për vendlindjen, por edhe nga malli për të derisa qëndronte në vende të huaja, mbarë krijimtarinë e tij e ka lidhur ngushtë për ata njerëz dhe për ato vise, sa të mbushet mendja se ai i ka përfshirë fshatrat e qytetin shtëpi për shtëpi, njerëzit të gjithë me radhë, por edhe rrugët, arat, livadhet, lumenjtë, pyjet e çdo gjë tjetër me të cilat u jep vrull prirjeve krijuese. E fut ai një gjallëri që është në lëvizje, në veprim dhe, kështu, krijohen artistikisht skena, situata, një përditshmëri e afërt, e ngrohtë, sa të duket se kudo e kahdo andej je pranë autorit kur ligjëron. Vepra e tij ka krijuar këtë afërsi me lexuesin, sepse në të janë trajtuar dhe qartësuar me gjuhë dhe metodë të afërme edhe ajo pjesë e zakoneve dhe normave me të cilat populli e bën jetën, gjallëron, bie në kriza, bën gazmende, ruan pasurinë, mbron dinjitetin, i pret si di e si mundet pushtetarët dhe ndihmësit e tyre.

Është ky një ambient i stilizuar nga Kuteli që të entuziasmon si një botë ku të duket se nuk mungon kurgjë nga të mirat, por ky është edhe një ambient për të cilin të thotë mendja se u shkatërrua nga mërgimet. Çudi, Kuteli i ka bërë këto dy pamje aq të afërme dhe aq prekëse për lexuesit. Kuteli e trajton tematikën e vendlindjes, por kjo është kështu vetëm në dukje të parë, sepse ai e nxjerr nga ato korniza të ngushta, e shtrin qetë në tërë atdheun, madje edhe jashtë, në Kosovë e Çamëri; kurse në pikëpamje kohore, ai shkon në periudha të lashta, tek Skënderbeu dhe tek ilirët për t'i sjellë para nesh me tërë gjallërinë dhe madhështinë që kanë ato ngjarje dhe ato vite.

Kështu mund të konstatohet për Mitrush Kutelin, talentin dhe veprën e tij.

Ai fillon suksesshëm me vjeljen e botimin e materialeve folklorike, me kritikën letrare analitike dhe të suksesshme, me përkthimin e veprave nga gjuhët e huaja në shqipen, me poezi e poema mjaft të sintetizuara artistikisht, madje me tregime e novela ku vetë lexuesit u bëhen krah i fortë.

Kuteli ishte shkrimtar i tillë, siç ishin shumë të tjerë të asaj kohe dhe zëri i tij jehoi në drejtime të ndryshme: kundër okupatorëve dhe për forcimin e shtetit shqiptar, kundër ndarjes që i ishte bërë Shqipërisë dhe

shqiptarëve, kundër prapambeturisë dhe për arsimimin e popullatës. Këtu i dha forcë zërit të tij kumbues, i cili kur bredh në Çamëri e Kosovë, bëhet zë i asaj popullate, e cila krimet i kishte të përditshme, kurse kriminelët i rrinin mbi kokë. Në këtë mënyrë, vepra e Kutelit, më parë fitoi simpatinë e lexuesve, po nuk e dëshiroi as e ka pasur qëllim edhe përkrahjen e elitave.

Me këtë rast do të vështrojmë vetëm përfshirjen e subjekteve mitologjike në veprën e Kutelit, kryesisht nëpërmjet të letërsisë popullore.

Sipas shënimeve që ka lënë vetë autori kishte më se tridhjetë vjet që merrej me letërsinë popullore, natyrisht se jo në mënyrë sistematike, por diku me vjelje, diku me përkthime, diku duke e inkuadruar këtë në rrëfimet e tij. Adhurimin ndaj visareve të popullit ai e kishte shprehur edhe për këngën popullore të moldavëve. Prej andej kishte sjellë mendime me interes, por një fjali që mund të thuhet se mbante aludime edhe për fatin e atdheut të Kutelit:

«Kënga s'ka kufire që ta ndalojnë».¹

Mitrush i kishte parë në praktikë, në viset ku e kërkonte këngën, kënga që magjeps me përmbajtjen dhe bukurinë, ka fuqinë tjetër që t'i zhdukë kufijtë aty ku ndajnë një gjuhë e një popull. Nuk dihet se çfarë asociacionesh do t'i ketë zgjuar atij kjo fjali kur e ka vënë në raport me kufijtë midis shqiptarëve me shqiptarë. Se i ndezi kjo një diçka të përhershme në shpirtin e tij dhe i dha një shtytje që të mos ndahet nga arti letrar i popullit, nuk ka dyshim.

Mitrush i fillon të mbledhë në Pogradec letërsi popullore dhe frazeologji që i duheshin për shkrimet letrare. Në këtë mënyrë shkrimeve të tij u shtoi mundësinë më të madhe të kumtimeve, duke shfrytëzuar edhe përvojën e gjatë të autorëve anonim nga populli. Mahnitet me pleqtë që dinë aq shumë «nga ngjarjet dhe gjakrat e viseve tona».² Mund të bëhet se pleqtë e tij të urtë kanë zënë vendet e protoganistëve në prozën e tij. Dhe, pse jo, kur ai shkruan se xha Mihua Postoli «ka një thes mënt e urti».³ Të gjitha këto këngë, po edhe përralla, janë shtrirë në prozën e Kutelit në raste të ndryshme dhe me motive të caktuara: në festat e motmotit, në festat fetare, në dasma, në ceremonitë e vdekjes, në ngatërresat midis njerëzve, në ndeja, në luftëra dhe në mërgim. Është për t'u çmuar prirja e Kutelit që t'u gjejë vend në prozën e tij, të trupëzon aq mirë sa të mos

¹ *Këngë dhe brithma nga qyteti i djegur*, I mbledhi M. K u t e l i , botim i mbledhësit, Tiranë 1944, f. 8.

² Po aty, f. 12.

³ Po aty, f. 12.

diktohet zhvendosja e përmbajtjeve prej ritit, këngës apo përrallës dhe vendosja në rrëfimet letrare ku jetën dypjesëshe e bëjnë si një. Prandaj, proza e Kutelit bart pjesë të rëndësishme të etnosit tonë të hershëm, por edhe bashkëkohor.

Visaret popullore shqiptare ai i inkadroi në rrëfimet e tij me tërë begatinë artistike e përmbajtësore, me personazhe që janë njerëz, lugetër, hije, zana, orë, shtojzovalle, kukudhë, me toponime që kanë ngjyrimin dhe domethënien e mitologjisë, të religjionit, të riteve të festave, me shenja të dalluara të burrërisë, të trimërisë, të frikës, të ligësive të njerëzve. Pa të gjitha këto nuk do të mund të mendohej ajo botë e hapët dhe e begatë artistikisht e rrëfimeve të Kutelit. Shkrija e letërsisë popullore, ashtu si edhe gjuha popullore, në prozën e Kutelit e humbin gradualisht anonimitetin dhe bëhen prodhim letrar origjinal i tij. Ai, të themi kështu, i ka riletarizuar me përkushtim të madh, në trupëzimin e tillë, gjithë krijimin letrar popullor dhe subjektet mitologjike duke i vënë në funksion dhe në rol më të avansuar.

Nëpërmjet trashëgimisë kulturore e artistike të popullit është inkadruar në prozën e Kutelit një pjesë e mitologjisë shqiptare. Me atë gjallërimin e rëndësishëm që kanë në jetën e popullit, po me aq forcë shfaqen edhe në prozën e Mitrushit. Subjektet mitologjike, ashtu si i kanë të përcaktuara karakteristikat nga kohë e periudha të kaluara, disa veprojnë dhe u ndihmojnë njerëzve në realizimin e aspiratave të tyre, të tjerat u bëhen pengesa dhe u shkaktojnë dëme të mëdha. Pra, ato edhe këtu i mbajnë ato shenjat që, zakonisht, kuptohen si fat apo fatkeqësi. Subjektet mitologjike, zakonisht, bashkëveprojnë me subjektet fetare, me dukuritë e natyrës, ku respektohen normat e jetës dhe rendi i riteve të ndryshme familjare e religjioze.

Në veprën e Kutelit janë të pranishme dhe shumë aktive zanat, orët, shtojzovallet që përftojnë edhe me epitete si *të mirat e natës*, *të bardhat e malit*, të cilat u ndihmojnë pamjeve artistike, situatave dhe ngjarjeve, shtojnë efektin e dialogëve, i bëjnë rrjedhat më të natyrshme, i ndihmojnë fillimit e përfundimit të aksionit.

Janë të pranishme në veprën e Kutelit lugetër, kukudhë, lanetë, katallanë, djaj, dreqër, xhindë. Roli i tyre është bukur i ngjashëm me atë të protagonistëve njerëz. Kështu, fjala vjen, një beg që shtrydh e mbyt popullin pa mëshirë, e varfëron vendin në të gjitha aspektet, doemos do të rangohet me djallin, lugatin a diç tjetër, sepse në kompleksin jetësor të fshatit, sa herë vjen, e prish atë idilën e jetës së thjeshtë e të këndshme dhe e mbush atmosferën me kob e dëshpërime. Prandaj, mallkimin që ia

drejton Mara e Kovit atij begu, mallkim i dalë nga zemra e nënës së pafuqishme, ia sjell trajtën e lugatit dhe fundin jetë lugati.

Në tregimet e Kutelit, gjithashtu, janë të pranishme objektet dhe vendet mitike, sikurse janë *Gropa e qoftlargut, mrizi i zanave, logu i zanave* etj.

Në ligjërimin letrar të Kutelit shquhen figurat religjioze si perëndia, engjujt, Nuhu, Shën Ristozi, tempujt fetarë me të cilët lidhet fatkeqësia ose fati i mirë i njerëzve, dëshpërimet ose shpresat e fshatarësisë.

Në rrëfimet e Mitrushit janë trajtuar mirë kuptimisht e artistikisht, madje paraqiten si personazhe më të plota, si figura arti, personalitetet historike që nga Skënderbeu me shokë e deri te simboli kombëtar-flamuri.

Në veprën e Kutelit jeta shqiptare ka një shtrirje të gjerë artistike me rëndësi të veçantë: paraqiten përpjekjet për t'u çliruar nga sunduesit e huaj dhe shfrytëzuesit e vendit. Bëhen përpjekje për emancipim dhe për të përmirësuar kualitetet e standardit. Simbolika mitologjike shfaqet si letrarizim i dialogut apo monologut, si përshkrim i situatave siç është dukja e hijes me rastin e vdekjes së Skënderbeut dhe e nxit shkrimtarin që me epitetet, të cilat e kanë forcën e gradacionit, ta ngrisë këtë figurë lart, duke e treguar kështu madhështor, me karakteristikat që luftëtari i rëndomtë nuk i arrin, me shkathtësitë që nuk i ka çdo strateg, me trimëritë që i bën në çastin e fundit, sepse vetëm ai mundet si yll i qiellit shqiptar dhe se ai është Shqipëria. Disa trupa qiellorë si dhe disa fenomene të natyrës poetizohen kur janë të bukura dhe të qeta, por edhe kur veprojnë në mënyrë shkatërruese, si me të reshura, breshër, shi, vërshime. Ka të tjera dukuri që midis të rinjve e nxisin një erotizëm të qetë dhe të pandalshëm që i then edhe normat e të gjaksuarve. Kjo ndodh me rastin e vjeljes së luleve për festat e popullit, sepse fusha e mali janë vende të fshehta, të ngrohta, të largëta nga sytë e njerëzve dhe të vetmet vendpjekje të dashnorëve. Pra, pasqyrohen raste kur fillojnë dashuritë dhe pajtohen gjaqet. Natyrisht, ky ambient prodhon edhe përjetime të helmta për të rinjtë dhe bëhet i kobshëm.

Kështu fitohet bindja se, në qoftë se Kuteli nuk ka trajtuar diçka nga këto vise, ajo edhe nuk do të ketë ekzistuar, sepse pos kur futet në botën e përrallës apo në botën e mistershme të mitit, Kuteli është gjithmonë i qartë dhe larg nga fantazia e pakapshme. Kështu mund të fitohet vetëm një përshtypje, sepse jeta është shumë më e begatshme. Në rrëfimet e tij ndihet malli i madh i kurbetçarit, ndihet edhe dashuria e atyre që vendlindjen e kanë krejt afër. Kuteli e kupton atë përkushtim të njerëzve të vendlindjes që lidhen me aq dashuri për trollin, duke bërë

gazmende, qoftë edhe vetëm me një poqe të rakisë dhe me frytet e kopshteve dhe të arave të tyre, të cilat kanë aromën më të mirë në botë dhe shijen që nuk e zëvendëson kurrëgjë. Festë për ta është edhe stina e frytshme, ashtu si është hidhërim stina e dështuar. Shkrimet e tij rreth këtyre motiveve janë të rrethuara, ndoshta edhe të kushtëzuara, nga subjekte religjioze e mitologjike në të cilat populli ka besuar brez pas brezi. Prandaj, në prozë janë aq të dendura shfaqjet rituale të popullit me të cilat ai nderon rregullat jetësore të festave të të parëve dhe të vetat.

Një ndër subjektet mitologjike shqiptare që ka një gjenezë të lashtë, është zana. Kuteli e projekton këtë figurë në prozën e tij dhe ajo vepron në raste, në situata, në rrjedhat e ngjarjeve, në mënyrën e përfundimit të konflikteve, diku kalimthi e diku më gjerësisht për t'i konkretizuar efektet që mund t'i bëjë fuqia dhe zgjidhjet që i mundëson ajo. Proza e Mitrushit i mban në përmbajtjen e saj dhe në kuptimet e saj, elementet e dukshme e të padukshme të atyre fuqive që i krijoi njeriu i trevës sonë. Xha Brahua, një burrë i qëndrueshëm, nga shtëpia e mirë, një fqinj shembullor, një mik i fëmijëve të fshatit, në shpirt ka brenga të mëdha, brengat e vetmisë dhe të pleqërisë. Ka një nip në kurbet, të cilin kanë filluar ta harxhojnë për të keq mërgimi, ka ngelë pa fitime e pa u martuar, dhe punët e tjera degraduese e kanë bërë një mbeturinë. Xha Brahua e përfundon jetën i mbyllur në tragjikën personale, e merr vërshima së bashku me mullirin e tij dhe mbetet vetëm në kujtimet e bashkëvendësve. Megjithatë, fëmijët e mbajnë në kujtesë për miqësinë e tyre dhe për rrëfimet për të *bardhat* dhe për *lugetërit*. Xha Brahua u kishte folur për këto krijesa, por u kishte tërhequr vërejtjen fëmijëve që të ruhen nga lugetërit, sidomos kur erret nata.

Fëmijët e dinë se xha Brahon nuk e ngasin zanat:

«- Të bardhat s'e ngasin, se i ka të tizat. Ato e marrin ndonjë djalë të ri, kur çelin lulet.»⁴

Edhe Kuteli e lë këtu rolin e zanave me këtë përmbyllje, e lë pa e trazuar naivitetin e fëmijëve lidhur me këto krijesa të fuqishme.

Mitrush Kuteli në prozën e tij jep një pamje të njerëzve të ngrirë, ashtu si bëjnë zanat me krushqit e Mujit. *Një natë prilli* është natë bisede e burrave në konak. Flasin ç'kanë parë e ç'kanë dëgjuar. Kur bie fjala për majat e larta e të pashkelura të maleve, dikush tregon se atje janë dy shpella, njëra e forcuar mirë, e cila brenda ka një dhaskal dhe dymbëdhjetë djem e nipa të mbretit të bërë gurë. Këtu, sipas traditës, është

⁴ Mitrush Kuteli, *Vepra letrare, 1*, Shtëpia botuese «Naim Frashëri», Tiranë 1990, f. 160.

fjala për zanat idhnake, të cilat shitojnë apo hukasin për t'i bërë njerëzit gurë. Kjo është metamorfoza e dhunës për dallim nga ajo kur dashnorët shndërrohen në lule si simbol i përjetësimit të dashurisë. Në *Natë prilli*, nuk duken fare zanat si personazhe, duken vetëm bëmat e tyre, madje bëmat e finalizuara artistikisht si pjesë e një rrëfimi të lashtë.⁵

Të bardhat jetojnë edhe në botën e fëmijëve që është e ndërtuar të shumtën mbi bazën e fantazisë. Bota interesante e Theofililit shtazëve e shpezëve u jep mundësi të mëdha: dallëndyshet flasin, kuajt kanë krah, ndërkaq të bardhat i rrëmbejnë njerëzit e i çojnë në mal me gur. Ato, që këtu u thonë, *zonja të bardha* e ngrinin çdo kënd që merrte guximin të kalonte remën e mullirit, apo të rrinte ndër pemë. Ato kanë mundur të hyjnë nëpër oxhak, nëpër vrima. Do të thotë, prej tyre nuk mund të mbrohesh. Ato *zonja të bardha* këndonin bukur, ua merrnin mendjen të rinjve deri 21 vjeç. Të ri e ngrin dhe e bartën njëfarë Niku.⁶

Babalja, një fshatar i varfër i cili bartte dru me kalë për ta mbajtur familjen, i merrte me të mirë, kur u thoshte:

- Mos bijani, mos! Mos i prishni punë plakut. Se plaku ju do. Ju jeni bija të bardha, jeni të mira, jeni të bukura si ju ka bërë vetë Shenediela, i paçim uratën.⁷ Prandaj edhe ka shkuar e është kthyer nga mali pa pësuar gjë të keqe.

Përtej valëve të kohës është një tregim ku marrin pjesë figura lugetërish, zanash, shejtnish dhe historike dhe është vështirë të shkruash tregimin e tillë, pa rrëfimet që inkuadrohen aty, shtresat dhe perdet e shumta që duhet hequr para moteve të lashta, të mëvonshme dhe të kohës së shkrimtarit, këto kopersonazhe që i japin ngjarjes kuptimësi, duke zgjuar vetëm asociacione për jetën e gjallë të atyre viseve, për famën që kanë pasur dhe, në fund, për zhdukjen e tyre me valën e sulmeve të armiqve. Është kjo një histori me shumë përmbajtje, me disa epoka të moderuara, por që përfundojnë tragjikisht. Madje, nuk mbetet tjetër pos të dalin në skenë ato personazhe mitike, religjioze e historike, të cilat e preokupojnë botën e të gjallëve, të rrethit që e kupton se s'ka më jetë në atë oazë. Kështu tregimi me kumtin e tij artistik e forcon kujtesën për Katjelin, fshat të djegur, të shfarosur e të zhdukur fare.

Gjurmuesit e pasurisë së fshehur kalonin net e ditë të shqetësuar midis frikës e dëshirës. Flitej se aty ku e bënë gjumin kalonin hije, kurse flitej, po ashtu, se terreni i fshatit të zhdukur është bërë vend i të

⁵ Mitrush Kuteli, *Vepra letrare*, 2, Shtëpia botuese «Naim Frashëri», Tiranë 1990, f. 17.

⁶ Po aty, f. 181.

⁷ Po aty, f. 181.

bardhavit. Mbikrijesat që i kishte shpikur populli, u besoi, prandaj edhe jeton vazhdimisht nën pushtetin e fuqisë së tyre dhe të të bëmave që janë të pandalshme. Netët e gjurmuesve kalojnë vështirë, herë dalin zanat i qetësojnë, i vënë në gjumë, herë dalin figura të tjera që i gulfatin, qoftë largët sigurisht. Por të gjitha këto në forma ëndërrash apo halucinacionesh që gjithsesi ua prishin atë turrin e ëmbël pas pasurisë. Ai që e vunë zanat në gjumë, shkon në ëndërr me shekuj larg, në kohën e Skënderbeut. Ky kujtim është barazuar me shfaqjen e dashurisë pas pesë shekujsh, që tani lidhej me një varr dhe stolitë e djegura të tij të gjetura gjatë gjurmimit. Aq larg dhe aq afër zhvillohen ngjarjet.

Tregime të moçme shqiptare janë vërtet ashtu si i ka pagëzuar autori. Këtu janë ato këngë legjendare e balada, pra, ato të trimërive dhe ato që bëjnë fjalë për fatet tragjike, të cilat Mitrush Kuteli i mori t'i riletarizoj. Mund të thuhet kështu, sepse ato edhe në trajtën e tyre të parë ishin vepra letrare, madje ndër më të suksesshmet. Edhe në trajtën e tyre të parë kanë pasur personazhe mitologjike dhe religjioze, të cilat u kanë pri, i kanë udhëhequr dhe i kanë përfunduar ngjarjet sipas dëshirës ose kundër dëshirës së heronjve kryesorë.

Zanat, siç dihet, ia kanë dhënë Mujit fuqinë. Janë miqësuar me të dhe kanë vendosur t'i ndihmojnë kurdo që ndodhet në rrezik. Edhe ky u dha besën se u shkon në ndihmë. Krejt këto realizohen në strukturën e këngëve dhe realizohen në tregimet e Kutelit. Pra, është pikëpjekja e parë e Mujit me zanat kur ato prej një mituraku e bëjnë të pathyeshëm; pikëpjekja e dytë është kur zanat hidhërake ia ngrinë krushqit, ia bëjnë gurë. Rastet e tjera janë ato të dyluftimeve, jo të të gjithave, kur Muji bie ngushtë dhe i thërret zanat apo orët në ndihmë.

Të gjitha pikëpjekjet zhvillohen në rrethana interesante e të çuditshme dhe kanë pamje dramatike. Zanat e orët zgjidhin çështje të pazgjidhshme, me anë të mrekullive, por strategjia e zgjidhjeve gjithmonë realizohet përmes protagonistit njeri. Kështu lidhjet e këtyre personazheve bëhen të natyrshme, të domosdoshme dhe nga shumë aspekte, që të gjitha janë personazhe që jetojnë me realitetin. Prandaj, këtu e kuptojmë më së miri se subjektet mitologjike nuk janë as të thjeshta, as të kota. Roli i tyre i poetizuar ia ka shtuar vlerat prodhimit letrar, i ka bërë të rëndësishme efektet e përjetimit dhe të komunikimit. Besimi i popullit në to ka qenë gjithmonë një mrekulli e këndshme, prandaj edhe janë kaq shumë të përfaqësuara në artin e tij. Dihet se arti që i ka inkuadruar këto subjekte, e ka shquar funksionin dhe aksionet e tyre, është art me jetë të gjatë, është art që i ka jetuar shekujt. Vepra me jetë shekullore janë, pra, letërsia popullore dhe ato të shkrimtarëve të mëdhenj, natyrisht, të pakët.

Disa karakteristika të zanave i ka ruajtur edhe Mitrushi në prozën e tij. Edhe këtu tipizohen me shumë epitete. Organizojnë ahengje të vrullshme netëve me hënë, ato u ngjajnë ahengjeve plot erotikë të perëndive të fiseve të lashta: vallëzojnë, këndojnë, lahen e dalin nga uji me flokë të derdhura krahëve e gjoksit. Kanë dobësitë dhe varëshmëritë e tyre, mund të plagosen, sikurse i ka plagosur harambashi, mund ta humbin fuqinë, sikurse e humbin kur Muji i zë *dhitë briarta*, të cilat ua ruajnë fuqinë zanave, mund të qajnë e pikëllohen, sikurse bënë kur u varros Omeri i Mujit. Këto karakteristika, gjithsesi kanë bërë që populli t'i ndiejë si të afërme, t'i respektojë dhe të mbajë me to raporte dinjitoze.

Do të paraqesim dialogë të tyre që të shohim edhe afërsinë me njerëzit, edhe ndryshimet me të cilat ato e konsiderojnë veten superiore:

Harambashit, kur i pyet, i përgjigjen se i ndihmojnë Mujit

«... i marrim krahun sepse ne jemi të lume nate e kemi gjithfarë mjetesh e mynxyrash që nuk i kanë njerëzit».⁸

Zanat bisedojnë për nusen e Mujit:

«Ajo është njeri, ne jemi zana; ajo e dheut, ne të qiellit e të dheut; ajo robinë, ne zotëresha».⁹

Mujit:

«- O Muj, ne duam të bëjmë vëllam. Ti ç'thua?»¹⁰

Karakteristikë e zanave hidhërake është se me hukatje i bëjnë njerëzit gurë. Ndërkaq, këto të bardhat e malit, të lumet e natës, vijnë e shkojnë në mënyrë të çuditshme:

«Zanat u larguan fluturim si dritë nëpër dritë».¹¹

Besimi në zana është i lashtë në popullin tonë. Ato paraqesin një numër simbolesh që gjithmonë kanë pasur rëndësi dhe vlerë në jetën e përditshme dhe në letërsi. Ato janë simbol i trimërisë, i bukurisë, i ndëshkimit etj. Në prozën e Kutelit i kanë shumë nga këto kuptime si të natyrshme dhe të domosdoshme, sepse ai ambient, të gjithë ata njerëz me normat e tyre të jetesës, doemos do të jetojnë edhe nën pushtetin e besimit në subjektet mitologjike, sepse botës së tillë, nuk ka dashur as shkrimtari ynë t'ia rrënojë as harmoninë as tërësinë.

⁸ *Tregime të moçme shqiptare*, Ritregoi: Mitrush Kuteli, Rilindja, Prishtinë 1971, f. 88.

⁹ Po aty, f. 77.

¹⁰ Po aty, f. 67.

¹¹ Po aty, f. 104.

Lugetërit janë figurat mitologjike që trajtohen dendur në prozën e Mitrush Kutelit. Veprimet e lugetërve i konkretizojnë situatat në prozën e tij, e ndonjëherë ata shkaktojnë kaos të paparë, tamam si djajt.

Xheladin beu, një njeri i dalë sojit të njeriut, gjatë orvatjeve që të dhunojë një vajzë, gati bën incest. E ëma e vajzës ishte dhunuar nga ky be mizor. Duke mbrojtur vajzën, asaj i kujtohet tmerri i skenës kur u dhunua. Në qenien e saj ndizet një vullkan urrejtjeje, zjarrin e të cilit nuk e duroi dot beu. Vetëm Mara e Kovit e dinte se vajza ishte e tij pikërisht, në rastin e dhunimit ishte zënë kjo bimë. E sulmon dhe e mallkon beun. Mallkimet e saj, ashtu si në balada, ashtu si në vajtime, e zënë beun. «Na dogje, të djegshin lugat!»¹² shfryn Mara. Mllefë dhe urrejtja e Marës shfryheshin ashpër, me urrejtje dhe me dëshirë që ky njeri, së pakut të mos vdes si njeri po me pamje të ndryshuar, me pamje lugati. Ashtu edhe ndodh. Ky rast ia luajti mendjen beut. U sëmure keq, humbi vetëdijen dhe me gjestet e atyre ditëve ngjante në lugat. Njerëzit e kishin urrejtur edhe më tepër se djallin, por Mara e Kovit ia dëshiroi këtë diagnozë.

Xha Brahua, i cili fëmijëve të fashatit u tregonte përralla për të bardhat dhe për *lugetërit*, e ndjen obligim që t'i këshillojë ata të mos bredhin natën, sepse *lugetërit* paraqesin rrezik. Por e ruan edhe ky një fshehtësi për fuqinë dhe mundësitë që kanë *lugetërit*.

Mitrush Kuteli në dy tregime *lugetërit* i ka vënë në titull. Në njërin, *Kryengritje për lugat*, rrëfen se fshatit i vijnë të këqijat, pasi djali i Qipros nuk beson në *lugetër*. Kështu ai bëhet njeriu më i urrejtur në atë mjedis. Ndërkaq, në *Lugetërit e fshatit tonë*, të cilët ngjallen dy-tre në vit, shkaktojnë tmerre aq sa shkakton një luftë, aq sa shkakton një përmytje, aq sa shkakton një tërmet. Kështu dëshmon shiriti i rrëfimit të Mitrush Kutelit. Në tregim i kemi të qarta kuvendimet, i dëgjojmë thuaja të gjalla dialogët, i kemi të fiksuara pamjet, na përftojnë para sysh aksionet, mbi të gjitha, na bëhen të përjetueshme pasojat e veprimit të tyre. Kuteli e ka paraqitur besimin që ka fshatarësia në ekzistimin dhe bëmat e *lugetërve*, e ka stilizuar mirë atë drojën e tyre të vazhdueshme, si frikë sëmundjesh. Kështu tipat e *lugetërve* janë të ndryshëm, aksionet e tyre të ndryshme, pasojat janë të ndryshme. Ata *lugetër* në mjedisin fshatar e ndërtojnë një botë, botë që e sundon fshatarësinë me dhunë të paparë, sepse «...e u punojnë të një mijë e njëqindat».¹³

¹² Mitrush Kuteli, *Vepra letrare, 1*, Shtëpia botuese «Naim Frashëri», Tiranë 1990, f. 98.

¹³ Mitrush Kuteli, *Vepra letrare, 2*, Shtëpia botuese «Naim Frashëri», Tiranë 1990, f. 295.

Mitrushi paraqet dy lloj lugetërish: një pjesë ngjallen, vijnë tek gratë e tyre, të cilat mbesin barsë, lindin. Madje njëra lind fëmijë që nuk është as çupë as djalë. Pasojat e këtyre lugetërve nuk ndihen si të këqija të përgjithshme për tërë fshatin. Janë vetëm tragjedi familjare.

Pjesa tjetër e lugetërve është një lloj krijesash që shkaktojnë dhunë, krime. Edhe tregimi i Kuteli ndërtohet mbi një poetikë të tillë, mbi poetikën e krimeve.

Figura të tjera mitologjike, që përftojnë në rrëfimet e Kutelit, të cilat nuk zënë ndonjë hapësirë të konsiderueshme, por edhe nuk janë fare pa efekte, janë katallani, i pari i xhindëve, djalli, dreqi (Mitrushi i krahason dy bejlerë: njëri djalli, tjetri dreqi), kukudhi, dhe ndonjë që mund të identifikohet vetëm nëpërmjet të ligjërimit apo të bëmave, por pa iu zënë emri ngoje.

Mitrush Kuteli subjektet mitologjike i ka zbritur afër protagonistëve njerëz. Ato kanë prekur në zemrat, në ndjenjat e në aktivitetet e tyre. I kanë lënduar ose i kanë drejtuar mirë fatet e njerëzve, prandaj në këto tregime janë bashkë deri në atë shenjë, kur njerëzit i pret e mira ose e keqja. Do të thotë, janë bashkë derisa Kuteli i vënë pikën rrëfimit.

E kur dihet se fatet dhe fatkeqësitë janë shoqëruese të njerëzve, e njerëzit janë subjekte të këtij arti, nuk mund të mos konsiderohen të rëndësishme as subjektet mitologjike, të cilat në hapësirën e këtyre rrëfimeve të Kutelit kanë themeluar ekzistencën.

Në qoftë se kemi parasysh pohimin e Robert Grevsit «...sepse tashmë dy mijë vjet konsiderohet se mitet duhet të harrohen si fantazi mashtruese, trashëgimi e adhureshme e fëmijërisë së inteligjencies greke, rëndësinë e së cilës kisha katolike e ka zvogëluar me qëllim që ta theksojë përparësinë shpirtërore të Biblës. Megjithatë, rëndësia e tyre është e madhe për studime të historisë, të religjionit dhe të sociologjisë së lashtësisë evropiane.»¹⁴

Atëherë le të na lejohet të themi se vlerat e miteve shqiptare, në mos për tjetër, duhet të dihen e të çmohen edhe vetëm për të shkruar prozë të suksesshme sikurse Mitrush Kuteli. Edhe vetëm kjo arsye është e mjaftueshme.

¹⁴ Robert Grevs, *Grčki mitovi*, Nolit, Beograd 1969, f. 13.

Rrustem BERISHA

SUJETS MYTHOLOGIQUES DANS LES RÉCITS DE MITRUSH KUTELI

Résumé

La concrétisation de la littérature populaire a été faite dans l'oeuvre de Mitrush Kuteli. A travers cette façon artistique d'écrire, hormis les autres éléments, dans l'oeuvre de Mitrush Kuteli des sujets religieux et mythologiques pénètrent et deviennent personnages, avec lesquels il elabore sa passionnante poétique. Avec cette méthodologie, il a stylisé la complexité du milieu de son pays natal qu'il sort des petits cadres et étend tranquillement sur toute sa patrie, et même à l'étranger, dans le Kosovo et en Çamëri. Du point de vue temporel, il va dans les temps les plus reculés, chez Skënderbeu ou chez les illyres pour apporter devant nous l'animation et la grandeur qu'ont ces évènements ou ces années -là. Le passé vit dans le contemporain de l'auteur et son pays natal suit les rythmes de vie de la patrie.

¹ Mitrush Kuteli, *Vepo dhe shprehje*, Tiranë, Shtëpia e botimit "Drita", 1980, p. 28.

² Mitrush Kuteli, *Vepo dhe shprehje*, Tiranë, Shtëpia e botimit "Drita", 1980, p. 28.